

MARCIN KOSIŃSKI

## Czy ideologia może być mierzona ankietami?

Metoda ankietowa jest zalecana przez większość współczesnych kierunków językoznawczych jako jedna z najważniejszych obiektywnych technik pozyskiwania materiału badawczego (Bartmiński 1998, Habrajska 2000, Fleischer 2000). Jerzy Bartmiński proponuje uznać ankietę za źródło danych komplementarne i równorzędne wobec badań korpusowych i ekscerpcji słowników (Bartmiński 1998: 66–67). Z tym stanowiskiem nie zgadzają się m.in. komunikatywiści (zob. Szumska 1999: 74–75).

Niniejszy artykuł jest zgłoszeniem kolejnego zastrzeżenia wobec obecnie niemal powszechnie stosowanego ankietowania. Punktem wyjścia przeprowadzonych badań było stwierdzenie Bartmińskiego, który analizując uzyskany z ankiet stereotyp matki zauważył, że w zależności od użytego w formule testowej modyfikatora semantycznego uzyskuje się inne wyniki testu. W tych badaniach modyfikator ‘typowa’ wywoływał obraz opisowy ‘taki, jaki jest’, modyfikator ‘prawdziwa’ natomiast – obraz wyidealizowany, ‘taki, jaki być powinien’ (Bartmiński 1998: 74–75).

Sposób sformułowania pytania rzutuje więc na uzyskiwane odpowiedzi. Jest to zjawisko niedoceniane przez większość badaczy. Celem niniejszych dociekań jest ukazanie stopnia możliwej modyfikacji wyników testu ankietowego pod wpływem konstrukcji zadań testowych. Pod znakiem zapytania stawiam tezę wynikającą z opisu Bartmińskiego, która mówi, że korelacje pomiędzy modyfikatorami a profilem stereotypu (zob. Bartmiński 1990, 1993; Bartmiński, Niebrzegowska 1998; Grzegorzczkowska 1998) są przewidywalne na podstawie semantyki modyfikatora.

Klasa jednostek języka, które tu określane będą jako modyfikatory semantyczne, była zauważana przez różnych badaczy, tworzone dla nich odmienne terminy. W literaturze anglojęzycznej najpopularniejsze określenia to *hedge* (Lakoff 1972; Lakoff, Johnson 1988) oraz *metalinguistic commentary* (Powell 1992); *hedge* tłumaczone bywa na polski jako modulant (Taylor 2002) bądź „ogródek” (Lakoff, Johnson 1988; Dymel 1993) – będę tu używał tego drugiego terminu. W gramatyce komunikacyjnej terminowi temu odpowiadają wskaźniki standardowości i niestandardowości wypowiedzi (Szumska 1999). Dotychczas nie wykorzystano jednak spostrzeżeń semantyków w kontekście metodologii, konstrukcji ankiet.

W celu zweryfikowania twierdzenia o wpływie formuły pytania na wynik ankiety Studenckie Koło Naukowe Językoznawców przy Uniwersytecie Wrocławskim<sup>1</sup> przygotowało ankietę skonstruowaną w ośmiu wariantach, w których te same zadania różnicowano zmiennymi, jakimi były użyte modyfikator<sup>2</sup> oraz konstrukcja gramatyczna pytania. Kolejne warianty ankiety oznaczone są symbolami od A-1 do A-8. Za przedmiot ankiety wybrano stereotyp geja. Ankieta składała się z siedmiu zdań do uzupełnienia, które tworzyły zadania nr II (II.1–II.4) i IV (IV.1–IV.3), oraz z nieuwzględnianej w tym opracowaniu części z zadaniem zamkniętym (III). Zdania testowe zostały utworzone według zaleceń spotykanych w literaturze (Bartmiński 1985, 1995, 1998; Kurcz 1994; Taylor 2002), zarówno pod względem formy, jak i treści. W celu sprecyzowania, jakie aspekty badanego pojęcia mogą być istotne, przeprowadzono również ankietę pilotażową (wzięło w niej udział 100 studentów różnych uczelni) i sprofilowano według niej treść niektórych zdań (II.3, IV.1, IV.3). Budowę zdań w poszczególnych wariantach przedstawia tabela 1. Wobec ograniczonych możliwości technicznych krąg ankietowanych zawężono do studentów uczelni wrocławskich, co pozwoliło na zachowanie homogeniczności badanej społeczności i zapewniło reprezentatywność wyników dla tak zdefiniowanej grupy. Udało się uzyskać średnio 80 ankiet z każdego wariantu, łącznie w ankiecie wzięło udział około 650 respondentów.

Ida Kurcz wprowadziła do metodologii pojęcia *ja osobistego* i *ja społecznego*, dowodząc na podstawie badań stereotypów etnicznych Polaków tezy o zmienności stereotypu w zależności od przyjmowanego punktu widzenia (Kurcz 1994: 122–143). W naszej ankiecie zdanie IV.2 było jedynym, które poprzez odpowiedni modyfikator wywoływało *ja społeczne* respondenta. Badanie potwierdziło tendencje odkryte przez Kurcz – na szczegółowe omówienie zasługuje jednak zmienność stereotypu powodowana przez różne sposoby adresowania *ja społecznego*. Wyniki przeanalizuję pod kątem wartościowania stereotypu (zob. tabela 2).

Największe różnice wystąpiły w wypadku modyfikatorów ‘powszechnie wiadomo’ oraz ‘wszyscy wiedzą’, które dały stereotyp kontrastujący z obrazami wywołanymi przez pozostałe. O ile w innych wariantach otrzymano stereotyp o silnym wartościowaniu negatywnym, większym niż w pytaniach adresujących *ja osobiste*, w wariantach ‘powszechnie wiadomo’ i ‘wszyscy wiedzą’ przeważały cechy pozytywne bądź neutralne.

<sup>1</sup> W pracach udział wzięli: Roksana Bartoń, Anna Bejcar, Antonina Gruszecka-Bydłoń, Joanna Gruszczyńska, Natalia Guzińska, Weronika Halenka, Magdalena Harbanowicz, Bartłomiej Hypki, Kinga Iwaniecka, Maria Jaślar, Katarzyna Jeziorna, Kamila Kaczmarczyk, Maja Kadłubek, Barbara Mikołajek, Berenika Palus, Wioletta Papiewska, Marta Pulter, Marzena Solak, Aldona Stępień, Joanna Śmiertelna, Magdalena Uwoś, Weronika Zachariasz oraz członkowie SKNJ: Marcin Jura, Katarzyna Wardzała, Grzegorz Zarzeczny i Marcin Kosiński. Naukową pieczę sprawował Tomasz Piekot.

<sup>2</sup> Przebadano 16 modyfikatorów: ‘Sądzi się, że...’, ‘Większość ludzi uważa, że...’, ‘Większość Polaków uważa, że...’, ‘Większość uważa, że...’, ‘W opinii publicznej...’, ‘Powszechnie wiadomo, że...’, ‘Wszyscy wiedzą, że...’, ‘Ludzie zazwyczaj sądzą, że...’, ‘typowy’, ‘prawdziwy’, ‘przeciętny’, ‘Ø’ (brak modyfikatora), ‘tak naprawdę’, ‘właściwie’, ‘zasadniczo’, ‘można by go nazwać’. W niniejszym artykule omawiam szczegółowo pierwszych osiem oraz streszczam wnioski z kolejnych czterech modyfikatorów.

Tabela 1. Budowa zdań testowych

| Zdanie II.1: „Każdy [m] gej (to)...”                                             |                                            |
|----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|
| A-1: Każdy przeciętny gej to...                                                  | A-5: Każdy przeciętny gej...               |
| A-2: Każdy gej to...                                                             | A-6: Każdy gej...                          |
| A-3: Każdy typowy gej to...                                                      | A-7: Każdy typowy gej...                   |
| A-4: Każdy prawdziwy gej to...                                                   | A-8: Każdy prawdziwy gej...                |
| Zdanie II.2: „On” [m] „nie jest gejem, ale...”                                   |                                            |
| A-1, A-5: On właściwie nie jest gejem, ale...                                    |                                            |
| A-2, A-6: On nie jest gejem, ale...                                              |                                            |
| A-3, A-7: On zasadniczo nie jest gejem, ale...                                   |                                            |
| A-4, A-8: On tak naprawdę nie jest gejem, ale...                                 |                                            |
| Zdanie II.3: „(On / Każdy [m] gej) zachowuje się (jak [m] gej, ponieważ / Ø)...” |                                            |
| A-1: On zachowuje się jak prawdziwy gej, ponieważ...                             | A-5: Każdy prawdziwy gej zachowuje się...  |
| A-2: On zachowuje się jak przeciętny gej, ponieważ...                            | A-6: Każdy przeciętny gej zachowuje się... |
| A-3: On zachowuje się jak gej, ponieważ...                                       | A-7: Każdy gej zachowuje się...            |
| A-4: On zachowuje się jak typowy gej, ponieważ...                                | A-8: Każdy typowy gej zachowuje się...     |
| Zdanie II.4: „[m] można by go nazwać gejem, gdyż...”                             |                                            |
| A-1, A-5: Tak naprawdę można by go nazwać gejem, gdyż...                         |                                            |
| A-2, A-6: Zasadniczo można by go nazwać gejem, gdyż...                           |                                            |
| A-3, A-7: Właściwie można by go nazwać gejem, gdyż...                            |                                            |
| A-4, A-8: Można by go nazwać gejem, gdyż...                                      |                                            |
| Zdanie IV.1: „(On / Każdy [m] gej) wygląda (jak [m] gej, gdyż / Ø)...”           |                                            |
| A-1: On wygląda jak typowy gej, gdyż...                                          | A-5: Każdy typowy gej wygląda...           |
| A-2: On wygląda jak prawdziwy gej, gdyż...                                       | A-6: Każdy prawdziwy gej wygląda...        |
| A-3: On wygląda jak przeciętny gej, gdyż...                                      | A-7: Każdy przeciętny gej wygląda...       |
| A-4: On wygląda jak gej, gdyż...                                                 | A-8: Każdy gej wygląda...                  |
| Zdanie IV.2 „[m] geje...”                                                        |                                            |
| A-1: Sądzi się, że geje...                                                       | A-5: W opinii publicznej geje...           |
| A-2: Większość ludzi uważa, że geje...                                           | A-6: Powszechnie wiadomo, że geje...       |
| A-3: Większość Polaków uważa, że geje...                                         | A-7: Wszyscy wiedzą, że geje...            |
| A-4: Większość uważa, że geje...                                                 | A-8: Ludzie zazwyczaj sądzą, że geje...    |
| Zdanie IV.3: „(Każdy) [m] gej lubi...”                                           |                                            |
| A-1: Każdy gej lubi...                                                           | A-5: Gej lubi...                           |
| A-2: Każdy typowy gej lubi...                                                    | A-6: Typowy gej lubi...                    |
| A-3: Każdy prawdziwy gej lubi...                                                 | A-7: Prawdziwy gej lubi...                 |
| A-4: Każdy przeciętny gej lubi...                                                | A-8: Przeciętny gej lubi...                |

Tabela 2. Zestawienie odpowiedzi zdania IV.2

| Wariant ankiety                        | Wartościowanie pozytywne                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | Wartościowanie neutralne                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Wartościowanie negatywne                                                                                                                                                                                                        |
|----------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| A-7: Wszyscy wiedzą, że geje...        | są lepszymi przyjaciółmi kobiet (lubią kobiety) (6; 7,6%), lubią mężczyzn (6; 7,6%), są wrażliwi (uczuciowi) (4; 5,1%), lepiej rozumieją kobiety (3; 3,8%), są delikatni (3; 3,8%), kochają mężczyzn (2; 2,5%), są przyjaźni (2; 2,5%), są mili (sympatyczni) (2; 2,5%), są zadbani (2; 2,5%); SUMA <sup>a</sup> (33; 41,8%) | to geje/homoseksualiści (6; 7,6%), są wśród nas (5; 6,3%), to ludzie (5; 6,3%), to ludzie innej orientacji seksualnej (3; 3,8%), uwielbiają dbać o siebie (lubią przesadnie dbać o wygląd) (3; 3,8%), są w Polsce dyskryminowani (czują się dyskryminowani) (2; 2,5%), nie afiszują się zbyttnio (ukrywają się) (2; 2,5%), są ko-biecy (niemęscy) (2; 2,5%), nie mają lekko, mają trudne życie (2; 2,5%); SUMA (40; 50,6%) | SUMA (5; 6,3%)                                                                                                                                                                                                                  |
| A-6: Po-wszelchnie wiadomo, że geje... | lubią kolegów (10; 13%), są uczucio-wi (3; 3,9%), dbają o siebie (3; 3,9%), rozumieją się z kobietami (2; 2,6%), nie zdradzają (2; 2,6%); SUMA (24; 31,1%)                                                                                                                                                                   | budzą kontrowersje (6; 7,8%), to normalni ludzie (5; 6,5%), są kobiety (3; 3,9%), są (3; 3,9%), lubią seks analny (3; 3,9%), nie są akceptowani (2; 2,6%), ukrywają się (2; 2,6%), walczą o swoje prawa (2; 2,6%), mają AIDS (2; 2,6%); SUMA (34; 44,2%)                                                                                                                                                                   | świntuszą (4; 5,2%), nie są normalni (4; 5,2%); SUMA (9; 11,7%)                                                                                                                                                                 |
| A-5: W opinii pu-blicznej geje...      | nie do końca są akceptowani (tolerowani) (7; 8,1%), są dyskryminowani (piętnowani) (7; 8,1%), są kobiety (3; 3,5%), są (normalnymi) ludźmi (3; 3,5%), są inni (2; 2,3%); SUMA (40; 46,5%)                                                                                                                                    | są nienormalni (5; 5,8%), to cioty (4; 4,7%), są kobiety (3; 3,5%), są złem (3; 3,5%), to podłudzie (3; 3,5%), są nie lubiani (3; 3,5%), powinni być tępieni (2; 2,3%), to dewianci (2; 2,3%), to nie ludzie (2; 2,3%), mają AIDS (2; 2,3%); SUMA (45; 52,3%)                                                                                                                                                              |                                                                                                                                                                                                                                 |
| A-1: Sądzi się, że geje...             | są dobrymi przyjaciółmi dla kobiet (4; 5,7%), uwielbiają towarzystwo mężczyzn (2; 2,9%), są uczuciowi (2; 2,9%); SUMA (19; 27,2%)                                                                                                                                                                                            | są inni od nas (są odmienni) (2; 2,9%), są rzadko spotykani w społe-czeństwie (2; 2,9%), to dziwni ludzie (2; 2,9%); SUMA (15; 21,4%)                                                                                                                                                                                                                                                                                      | są chorymi ludźmi (nienormalni) (10; 14,3%), są zбочzeni (wynaturzeni) (6; 8,6%), ukrywają się (3; 4,3%), są znie-wieściami (3; 4,3%), są rozpustnikami (2; 2,9%), to wstrętne pedały (są ciotkami) (2; 2,9%); SUMA (36; 51,4%) |

|                                          |                                                 |                                                                                                                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|------------------------------------------|-------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| A-4: Większość uważa, że geje...         | są bardzo wrażliwi (3; 3,8%);<br>SUMA (6; 7,7%) | są inni (7; 9%); to dziwacy (3; 3,8%); są kobiety (3; 3,8%); istnieją (2; 2,6%); SUMA (22; 28,2%)                                      | to chorzy (nienormalni) ludzie (15; 19,2%), to zбочeńcy (8; 10,3%), to pedafy (cioty) (3; 3,8%), to świntuchy (3; 3,8%), są gorsi (2; 2,6%), wstydzą się swojej tożsamości (2; 2,6%), to nie ludzie (2; 2,6%); SUMA (50; 64,1%)                                                                                                                                                                  |
| A-8: Ludzie zazwyczaj sądzą, że geje...  | SUMA (2; 2,6%)                                  | rzucają się w oczy (2; 2,6%), mają inne potrzeby (2; 2,6%), są normalni (2; 2,6%), to nosiciele wirusa HIV (2; 2,6%); SUMA (11; 14,5%) | są chorzy (nienormalni) (18; 23,7%), są inni od nich (więc gorsi) (8; 10,5%), są zniewieściali (7; 9,2%), są zбочeńcy (7; 9,2%), to nie ludzie (4; 5,3%), uprawiają seks z kim popadnie (3; 3,9%), to niemile widziani ludzie (3; 3,9%), są niebezpieczni (3; 3,9%), są obrzydliwi (3; 3,9%), nie powinni mieć praw takich jak reszta ludzi (2; 2,6%), są niemoralni (2; 2,6%); SUMA (63; 82,9%) |
| A-2: Większość ludzi uważa, że geje...   | SUMA (2; 2,4%)                                  | są wśród nas (są wszędzie) (2; 2,4%), to mężczyźni (ludzie) (2; 2,4%); SUMA (11; 14%)                                                  | są chorzy (nienormalni, to czubki) (14; 17,7%), to podludzie (gorsi) (11; 13,9%), to zбочeńcy (8; 10,1%), to zwyrodnialcy (6; 7,6%), są groźni (4; 5,1%), są źle widziani (3; 3,8%), to pedofile (3; 3,8%), to świntuchy (3; 3,8%), cioty (pedafy) (3; 3,8%), to obrzydliwcy (2; 2,4%), są źli (2; 2,4%), są niemęscy (2; 2,4%); SUMA (66; 83,6%)                                                |
| A-3: Większość Polaków uważa, że geje... | SUMA (2; 2,6%)                                  | to dziwaki (2; 2,6%); SUMA (9; 11,8%)                                                                                                  | to ludzie chorzy (nienormalni) (14; 18,4%), to zagrożenie (5; 6,6%), nie powinni istnieć (3; 3,9%), trzeba ich leczyć (3; 3,9%), są zбочeńcami (3; 3,9%), to pedafy (3; 3,9%), to nie ludzie (3; 3,9%), to patologia (3; 3,9%), nie powinni być tolerowani (2; 2,6%), to źli ludzie (2; 2,6%), to grzesznicy (2; 2,6%); SUMA (65; 85,5%)                                                         |

<sup>a</sup> Przy obliczaniu sumy uwzględniono również odpowiedzi pojedyncze. W tabeli ukazano odpowiedzi potwierdzone przez co najmniej dwóch respondentów.

Podkreślane były dobre relacje gejów z kobietami, częstsze było też określanie gejów jako „ludzi” czy „normalnych ludzi”. W wariantach ‘powszechnie wiadomo’ i ‘wszyscy wiedzą’ zabrakło wielu określeń negatywnych, które wpisywano licznie w wariantach pozostałych. Często była w reszcie ankiet kategoryzacja gejów jako „podludzi”, „nie ludzi” czy „ludzi gorszych”, wysoką frekwencję osiągało też określenie „zboczeniec (dewiant)”. W pięciu wariantach ankiety najczęściej podawaną cechą gejów było „chorzy (nienormalni)”, pojawiała się ona jednak dużo rzadziej w wariantach ‘powszechnie wiadomo’, ‘wszyscy wiedzą’ oraz ‘w opinii publicznej’.

Modyfikatory te przywoływały obszar wiedzy wspólnej wszystkim użytkownikom języka, powszechnie uznawanej. Respondent czuł się więc włączony do owej grupy, co sprzyjało demonstrowaniu postawy tolerancyjnej, wolnej od uprzedzeń. Pozostałe „ogródki” pozwalały na wyłączenie siebie poza obszar adresowanej społeczności, przyjęcie postawy obserwatora, który dostrzega liczne negatywne uprzedzenia związane z homoseksualistami, sam jednakże ich nie wyznaje.

Struktura stereotypu w odpowiedziach z wariantami ‘powszechnie wiadomo’ i ‘wszyscy wiedzą’ również nie była jednolita. Najbardziej pozytywny obraz łączył się z kwantyfikacją uniwersalną ‘wszyscy’, tu wystąpiło najwięcej cech pozytywnych w aspektach psychicznym i społecznym: „wrażliwi”, „delikatni”, „przyjaźni”, „mili”. Mniej rygorystyczny przysłówek ‘powszechnie’ wraz z bezosobową formą czasownika ‘wiedzieć’ osłabiał tendencję do pozytywnego wartościowania, pojawiły się cechy negatywnie oceniające, takie jak „nie są normalni”, „świntuszą”. Tylko w tym wariantcie pojawiła się wypowiedź „geje budzą kontrowersje”, oddająca ambiwalentne nastawienie respondentów.

Stosunkowo największą neutralnością spośród pozostałych wariantów charakteryzował się A-5, przywołujący publiczny obszar dyskursu. W tym obrazie geja dominował problem nietolerancji i dyskryminacji, z jaką może się spotykać gej – problem wyrażony z dystansu obserwatora, nie zaś poprzez bezpośrednie wartościowanie. Frekwencja podobnych odpowiedzi w pozostałych wariantach nie przekraczała trzech wystąpień. Modyfikator ‘w opinii publicznej’ wywoływał zatem taki obraz, jaki obecny jest w mediach, w których, jeśli mówi się o gejach, mówi się zazwyczaj w kontekście ich dyskryminacji i walki o równouprawnienie.

W wariantach ‘sądzi się’, ‘większość ludzi uważa’, ‘większość Polaków uważa’, ‘większość uważa’ i ‘ludzie zazwyczaj sądzą’ wystąpiła bardzo interesująca korelacja pomiędzy modyfikatorem a oceną. Negatywne wartościowanie wzrastało wprost proporcjonalnie do stopnia określoności podmiotu z modyfikatora. Wobec zastosowania czasownika bezosobowego – ‘sądzi się’ – w generalnie negatywnym obrazie pojawiły się trzy cechy pozytywne oraz trzy neutralne. Niedookreślona ‘większość’ z wariantu A-4 ewokowała jedną cechę pozytywną oraz cztery neutralne, a podmiot ‘ludzie’ w modyfikatorze eliminował cechy pozytywne, pojawiały się natomiast cechy neutralne. Całkowicie negatywny stereotyp, z jedną tylko cechą neutralną, wiązał się z pytaniem o obraz geja wśród większości Polaków. W tym wariantcie względnie najwyższą frekwencję osiągała ocena „geje to zagrożenie”.

Tylko w tej ankiecie homoseksualizm oceniany był z perspektywy religii, pojawiły się wypowiedzi w rodzaju „większość Polaków uważa, że geje to grzesznicy”. Tutaj padały też najczęściej odpowiedzi nacechowane wyjątkowo silnym uprzedzeniem i wrogością: „geje nie powinni istnieć”, „geje to świństwo patologiczne”.

Nasze badania potwierdziły słuszność tezy Idy Kurcz rozgraniczającej sferę poglądów osobistych od poglądów, które respondent zna, ale nie wyznaje (bądź nie przyznaje się do ich akceptowania). Wyniki dowodzą jednakże czegoś więcej – sposób zapytania o sferę poglądów nieosobistych powoduje dużą zmienność uzyskanego stereotypu. Im bardziej doprecyzowana była grupa, o której poglądy skierowane było pytanie, tym częściej respondenci wyłączali się poza jej obręb, pozwalając sobie na bardziej skrajne, negatywne oceny. *Ja społeczne* uczestniczy w wielu rodzajach dyskursów, w których stereotyp może przybierać odmienną formę. W przypadku wariantu ‘w opinii publicznej’ respondenci przyjmowali dość neutralny, nieemocjonalny punkt widzenia obecny w prasie, natomiast wariant ‘większość Polaków uważa’ powodował prawdopodobnie wykorzystanie perspektywy autostereotypu Polaka, wedle którego typowy Polak to tradycjonalista i konserwatysta (Bartmiński 1995).

Omówione wyniki udowadniają dużą zmienność uzyskiwanego obrazu w zależności od użytego modyfikatora. Dają jednocześnie nadzieję, że wiarygodność metody ankietowej może być podtrzymana dzięki dokładnemu opisowi semantyki modyfikatorów – wiedząc, o co dokładnie pytamy, używając danej formuły testowej, będziemy wiedzieli, czego właściwie dotyczą uzyskiwane odpowiedzi. Wyniki pozostałych pytań skłaniają jednak do bardziej pesymistycznej oceny.

W zdaniach testujących serię: ‘typowy’, ‘prawdziwy’, ‘przeciętny’ oraz brak modyfikatora, nie zauważono żadnych regularnych korelacji pomiędzy modyfikatorem a wynikami, jednocześnie zanotowano znaczne różnice pomiędzy uzyskiwanymi obrazami. Nie potwierdziło się rozróżnienie przyjmowane przez Bartmińskiego – modyfikatory ‘typowy’ i ‘prawdziwy’ wywoływały często podobny obraz, jeśli zaś ich wyniki się różniły, nie tworzyły żadnych spójnych profili. Przyczyną tego mógł być brak w badanym dyskursie obrazu wyidealizowanego geja, ‘takiego, jaki być powinien’. Zaznaczała się natomiast częściej opozycja pomiędzy tymi dwoma „ogródkami” a modyfikatorem ‘przeciętny’. Respondenci twierdzili np., że „Każdy przeciętny gej nie pokazuje wszystkim naokoło, że nim jest” (A-5: 5,7%), cechę manifestowania się przypisywali gejowi ‘prawdziwemu”, pisząc: „Każdy prawdziwy gej nie ukrywa się” (A-8: 3,9%). W zdaniu II.3 ‘typowi’ oraz ‘prawdziwi’ geje byli częściej postrzegani na tle relacji z kobietami (A-1: 5,3%<sup>3</sup>, A-4: 5,4%; wobec: A-2: 2,6%, A-3: 0%), podczas gdy zarówno modyfikator ‘przeciętny”, jak i jego brak wywoływał więcej cech fizycznych: „zbyt dba o swój wygląd”, „porusza się jak gej”, „chodzi w obcisłych spodniach”, „goli nogi” (A-2: 27,9%), „ma takie ruchy” (A-3: 9,9%;

<sup>3</sup> Jeśli z tekstu nie wynika inaczej, podawane liczby dotyczą łącznej frekwencji cech danego rodzaju.

wobec: A-1: 3,9%, A-4: 5,4%). Oczywiście, nie twierdzę, że modyfikator koreluje bezpośrednio z aspektem, obrazując tylko za ich pomocą ogólną tendencję do zmian jakościowych w stereotypie.

W ostatnim zdaniu ponownie zaznaczyły się różnice pomiędzy gejami 'typowymi' i 'prawdziwymi' a 'przeciętnymi': wyłącznie ci ostatni jawili się jako osoby towarzyskie i rozrywkowe, pojawiały się odpowiedzi: „lubi dobrze się bawić”, „lubi nastrojową muzykę”, „lubi słabe alkohole” (A-4: 9,3%; A-8: 10,5%). Być może na taki obraz wpłynęła inna własność modyfikatora 'przeciętny' – połączenie „przeciętny gej” wymagało dookreślenia na tle innych „przeciętnych ludzi”, respondenci zaś uznali, że „przeciętny gej lubi to, co każdy przeciętny człowiek” (A-8: 13,2%) (nie bez znaczenia byłby wówczas fakt, że ankietę wypełniali studenci).

Jak wspominałem, zauważona zmienność nie układała się w żaden spójny wzorzec dla poszczególnych modyfikatorów, „ogródkiem” z tej serii nie można przypisywać własności profilowania stereotypu. Modyfikator 'przeciętny' na przykład w zdaniu II.1 zmniejszał występowanie negatywnie nacechowanych określeń „pedał” i „ciota” (A-1: 2,8%; wobec: A-2: 7,1%, A-3: 7,6%, A-4: 10,3%), zwiększał jednak ich frekwencję w zdaniu II.3 (A-6: 9,6%; wobec: A-5: 3,6%, A-7: 5,2%, A-8: 3,9%). 'Typowi' i 'przeciętni' geje określani byli w zdaniu IV.1 jako „zadbani” lub „schludni” (A-5: 12,3%, A-7: 23,4%), jeśli zaś w zdaniu nie było modyfikatora, cecha ta była częściej oceniana negatywnie, jako „zbyt zadbani” (A-4: 12,3%). Tymczasem w zdaniu II.1 cecha „zadbany” pojawiała się najczęściej w wariancie 'prawdziwy' (A-8: 9,2%).

Przyznać należy, że różnice miały głównie charakter ilościowy, cechy często występowały we wszystkich wariantach, lecz z różną frekwencją. Zaobserwowana zmienność ma zatem znaczenie dla tych badaczy, którzy chcą traktować stereotyp jako jeden z wyidealizowanych modeli poznawczych – określanie stopnia centralności czy peryferyjności cech na podstawie ich frekwencji, w świetle uzyskanych przez nasz zespół wyników, jest nieuzasadnione. W zdaniach testowych występowały co prawda odpowiedzi o szczególnie wysokiej frekwencji, niepodatne na modyfikatory, jednakże były to wyłącznie zdania definicyjne, kategorialne, w rodzaju: „każdy gej to człowiek”, czasem z uzupełnieniem „każdy gej to normalny, zwykły człowiek” lub „każdy gej lubi mężczyzn”.

Czy wobec niejednoznaczności modyfikatorów rozwiązaniem może być ich usunięcie ze zdania testowego? Nie, gdyż warianty bez modyfikatora prowokowały często odpowiedzi najbardziej schematyczne, zwiększały ilość cech definicyjnych. Ponownie nie była to jednak reguła. Brak modyfikatora wywoływał ponadto najwięcej odpowiedzi żartobliwych i bezsensownych, takich jak: „każdy gej jest jak Bejrut”, „każdy gej lubi sałatkę z rzepy”, „każdy gej to kij o dwóch końcach”. W wariantach bez modyfikatora pojawiała się również tendencja do... rymowania: „każdy gej lubi klej”, „każdy gej jest OK”, „każdy gej ma swój żel”.

Analiza zmienności stereotypu pod wpływem modyfikatorów 'typowy', 'prawdziwy', 'przeciętny' lub braku modyfikatora oraz pominiętych tu 'zasadniczo', 'tak



naprawdę', 'właściwie' prowadzi do wniosku, że nie jest możliwe przewidywanie używanego profilu na podstawie semantyki zdania testowego. Dlatego również modyfikatory adresujące *ja społeczne*, jednoznacznie funkcjonujące w naszych ankietach, mogłyby dawać inne wyniki, powodować odmienne tendencje w zestawieniu z innym badanym stereotypem. Co istotniejsze, odkryta duża zmienność znaczeniowa samych modyfikatorów musi prowadzić do wniosku, że różne stereotypy, uzyskane nawet przy użyciu tych samych formuł testowych, są nieporównywalne. Pewnym rozwiązaniem dla badaczy może stać się odtąd stosowanie bardziej rozbudowanych ankiet, wykorzystujących różnorodne formuły testowe, które umożliwią tworzenie kompletniejszych opisów czy definicji. Pozwolą one prawdopodobnie na uzyskanie pełnego zestawu cech dla badanego stereotypu. Nie jest jednakże możliwa ocena stopnia ważności danej cechy, tu każdy modyfikator powoduje znaczące przesunięcia. Trudno też mówić o definiowaniu na podstawie frekwencji i modyfikatorów profili badanych pojęć, ta część pracy pozostanie zapewne zawsze w sferze interpretacji badacza, nie jest możliwa jej obiektywna weryfikacja.

Metoda ankietowa wymaga przedstawienia wyników w postaci danych procentowych, jednoznacznych liczb. Stąd też, być może, bierze się złudzenie dokładności i obiektywności – tak działa mit nauk ścisłych i to on, zamiast przedmiotu badań, staje się swoistą ideologią. Ankietowanie jest użyteczną metodą pomocniczą, lecz nie precyzyjnym pomiarem, na podstawie którego można wysuwać kategoryczne wnioski, kształtować opisy pojęć z przestrzeni społecznych i ideologicznych.

## Literatura

- Bartmiński, J. (1985): *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki*, [w:] M. Basaj, D. Rytel (red.): *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 3, Wrocław, s. 25–53.
- Bartmiński, J. (1990): *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] J. Bartmiński (red.): *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 109–127.
- Bartmiński, J. (1993): *O profilach i profilowaniu raz jeszcze*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.): *O definicjach i definiowaniu*, Lublin, s. 269–276.
- Bartmiński, J. (1995): *Nasi sąsiedzi w oczach studentów*, [w:] T. Walas (red.): *Narody i stereotypy*, Kraków, s. 258–269.
- Bartmiński, J. (1998): *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.): *Język a Kultura*, t. 12, Wrocław, s. 63–83.
- Bartmiński, J., Niebrzegowska, S. (1998): *Profil a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.): *Profilowanie w języku i tekście*, Lublin, s. 211–224.
- Dymel, R. (1993): *Uwagi o mechanizmach modyfikujących pole znaczeniowe pojęć*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.): *O definicjach i definiowaniu*, Lublin, s. 153–160.
- Fleischer, M. (2000): *Obraz świata. Ujęcie z punktu widzenia teorii systemów i konstruktywizmu*, [w:] A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.): *Język a Kultura*, t. 13, Wrocław, s. 45–72.
- Grzegorzczkova, R. (1998): *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.): *Profilowanie w języku i tekście*, Lublin, s. 9–18.
- Habrajaska, G. (2000): *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata*, [w:] A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.): *Język a Kultura*, t. 13, Wrocław, s. 73–84.

- Kurcz, I. (1994): *Zmienność i nieuchronność stereotypów*, Warszawa.
- Lakoff, G. (1972): *Hedges: a study in meaning criteria and logic of fuzzy concept* [w:] D. Hockney (ed.): *Contemporary Research in Philosophical Logic and Linguistic Semantics*, Dordrecht, s. 221–271.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988): *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.
- Powell, M.Y. (1992): *The systematic development of correlated interpersonal and metalinguistics uses of stance adverbs*, „Cognitive Linguistics”, t. 3, nr 1, s. 75–110.
- Szumaska, D. (1999): *W poszukiwaniu standardów semantycznych*, [w:] A. Awdziejew (red.): *Gramatyka komunikacyjna*, Warszawa–Kraków, s. 69–86.
- Taylor, J. (2002): *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, Kraków.